© www.kjnt.ro/szovegtar

A hiedelemmondák morfológiai elemzése. *Esetelemzés*[31]

Tematika: a régiónként ismert hiedelemlények száma; a régiónként ismert hiedelemkörök szerkezete; a hiedelemtörténetek morfológiai elemzése: funkciók, narratív struktúrák és hiedelemkörök; a hiedelemkörök változása, szétfejlődése.

Terminológia: kettős természetű motívum, hiedelemkör, funkció, alapfunkció, fakultatív funkció, globális funkcióképlet, integráló narratívum, integráló szüzsé.

Bevezetés

A hiedelemrendszer, akárcsak a kultúra egésze, gyakorlati, valóságértelmező funkciójának tulajdoníthatóan, állandó változásban van. Egységes voltáról, mind a kultúrkörök, mind a tájegységek, de még egy közösség szintjén is, csupán hipotetikusan beszélhetünk. Az eltérések a hiedelemlények szintjén is nyilvánvalóak: a lények száma, attribútuma, szerepköre mind térben, mind időben változik. (Pócs É. 1979: 331.)

A különbségek létrehozásában két eltérő, de egybejátszó, kulturálisan meghatározott mechanizmus érvényesül. Az egyik a valóság receptálása, ingerhatásainak tagolása, a másik pedig az ingerhatások integrálása. Olykor eltérő ingereket az ember azonos módon receptál. A szekérzörgés, ostorcsattogás ugyanannak a lénynek a megnyilatkozási módja, mint a bivaly, disznó vagy fehér ló alak. Vagy még egyértelműbb példa: az ostorcsattogás és a röfögés ugyanannak a lénynek a hangja. Ezt a

$$\text{Predikátum}_1 - \text{Szubjektum} - \text{Predikátum}_2$$

típusú adekvát/inadekvát asszociáción alapuló kettős természetű motívumot Láng János a mitikus gondolkodás sajátosságának tekinti (Láng J. 1979: 57).

De a hiedelmek köréből bőven hozható példa az ellenkező esetre is, mikor a kultúra egy ingert tagolva érzékel. Ebben az esetben a képlet ilyenképpen módosul:

$$\text{Szubjektum}_1 - \text{Predikátum} - \text{Szubjektum}_2$$

Az élmény tagolásán alapszik a lüdérc és a visszajáró halott hiedelemkörének szétfejlődése. Mindkettő a halott hozzátartozója alakjában jelenik meg, a hiedelemrendszer azonban hol az egyik, hol a másik szférába utalja. Bukovinában a lüdérccsirke és a lüdércszerető ugyanaz a mitikus lény. A Mezőségen viszont alakjuk különválik, a lüdérccsirke az ördög nevű segítő lény, a lüdérc fogalma csupán a lüdércszerető attribútumait tartalmazza.

---

[31] Az esetelemzés *A hiedelemmondák morfológiai elemzésének néhány tanulsága* című tanulmány (Keszeg V. 1999a) gondolatmenetét követi. Példaanyaga a *Mezőségi hiedelmek* (Keszeg V. 1999/2005) kötet adataival bővült.

A boszorkány mezőségi hiedelemköréből hiányzik a forgószélben való megjelenés motívuma. Az akciók szintjén viszont megtalálható a forgószél elleni védekezés. Ez a *távozz tőlem, tisztátalan* elhárító textust is tartalmazza. A forgószél tehát alaktalan, rontó mitikus lény. A rendszerben az emberfeletti erővel rendelkező tudományosok szférájából (más tájegységek hiedelemrendszerében itt található meg) áttevődött a természetfeletti mitikus lények szférájába.

A mezőségi hiedelemrendszerben a földi kutya mágikus erővel rendelkező állat, amelynek megfogása gyógyító erőt kölcsönöz az embernek. A prikulics pedig antropozoomorf lény. Harmadik generációs törvénytelen gyermek, aki időnként kutyává átalakulva támadja meg az embereket. A két hiedelemkört a kutya alakja nem szervezi egységbe. Bukovinában viszont a purkulics olyan lény, aki két testvér kapcsolatából születik, hét évig ember, hét évig pedig földi kutya. A földi kutya megfojtása ugyanúgy gyógyító erőt biztosít az embernek, mint az Erdélyi Mezőségen. Bukovinában tehát a két mitikus lény egy tartományba integrálódott.

A veszettorvos a magyar nyelvterületen olyan specialista, aki veszett állatokat gyógyít. A Hortobágyon a tudományos orvosnak funkcióbővüléssel kialakult egy helyi változata. A veszettorvos nemcsak a veszett állatok gyógyításához ért, hanem meg is tudja veszíteni az állatokat.

Bukovinában a fehér asszony és a szépasszony, Moldvában pedig a lüdérc és a rossz szellem homológ alakok, ugyanazt a funkciót teljesítik ki. A fehér asszony, illetve a rossz szellem hasadással vált el és függetlenedett az eredeti mitikus lénytől.

A legtöbb tájegységen a tudományosok között ismert az időjárást szabályozó ember. Moldvában és Bukovinában polarizálódott a tudós akcióköre. Moldvában *esőcsináló*, Bukovinában pedig *esőkötő*.

Bukovinában és a Hortobágyon ismert a patkányokat elvezető, elpusztító tudományos alakja. A Mezőségen ez a funkció nem alakít ki külön specialistát. A patkányok elpusztítása helyenként még napjainkban is a férfiak vasárnap délelőtti, kalákában végzett ténykedése.

A moldvai hiedelemrendszerben figyelhető meg a keresztény vallás erős hatása. A szentek önálló funkcióval rendelkező lények (pl. Jézus, Szűz Mária, Szent Péter, Szent Mihály). A mezőségi hiedelemrendszer szerkezetében ez a szféra irreleváns.

A hiedelemrendszer eltérő tagolása és alakulása tetten érhető a hiedelemlényekre vonatkozó népi terminológiában is. E terminológia olyan klasszifikációs elvek alapján termelődik, amelyek hagyományos és új értékszempontokat egyaránt érvényesítenek. (Részletesebben lásd: Keszeg V. 1994a: 28–30.)

A hiedelemlények azonosítására a leíró szemantika kínálja az egyik lehetőséget. Eszerint szükséges figyelembe venni „azokat a különféle fizikai ingereket, melyekre a rendszer használói mint hasonlókra reagálnak, és azokat az emikus törési pontokat, ahol két ikonra, mint lényegileg különbözőkre reagálnak (vagy ítélik meg őket), ha ugyanabban a környezetben behelyettesítik őket". (M. B. Black 1975: 25.)

A szemantikai komponensek és ezek szerveződése alapján a magyar nyelvterületen készített recens gyűjtésekben (Bosnyák S. 1977, 1980, 1982, 1984; Fejős Z. 1985; Barna G. 1979; Jung K. 1985) előforduló hiedelemlények a következőképpen klasszifikálhatók:

© www.kjnt.ro/szovegtar

1. táblázat: Emberfeletti erejű lények

A lény alapfunkciója	A lény neve	Mezőség	Moldva	Bukovina	Gyimes	Karancskeszi	Hortobágy	Jugoszlávia
alakváltoztató	prikulics[1]	prikulics	–	–	–	–	–	–
	prikulics[2]	–	–	prikulics	–	–	–	–
tudományos	(táltos[1]) (elragadott)	(táltos)	–	–	–	–	táltos	táltos
	táltos[2] (révülő jós)	szent ember	táltos	táltos	táltos	táltos	–	–
	garabonciás	garabonciás	–	garabonciás	–	garabonciás	garabonciás diák	garabonciás
	esőhozó	solomonar	esőcsináló	esőkötő	–	–	–	–
	boszorkány	boszorkány	boszorkány	boszorkány	boszorkány	boszorkány	boszorkány	boszorkány
	tudós pásztor	csordapásztor	tudós pásztor	tudós pásztor	tudós pásztor	tudós pásztor	tudós pásztor	–
	tudós kocsis	kocsis	–	–	–	tudós kocsis	tudós kocsis	kocsis
	pap	román pap	–	tudós pap	tudós pap	–	–	–
	halottlátó	–	halottlátó	halottlátó	halottlátó	halottmondó	halottlátó	–
	gyógyító	–	–	–	–	gyógyító	gyógyító	(gyógyító)
	veszettorvos	–	–	–	–	–	veszettorvos	–
	patkányos ember	–	–	–	–	–	patkány elkül-déséhez értő ember	–
	egyéb tudós	piritista	tudós ember	cigány asszony	–	hetedik gyermek	–	–
		–	–	guruzsmás asszony	–	dudás	–	–
		–	–	jósló asszony	–	egyéb	–	–
áldottak	szentek	–	–	szentek	–	–	–	–
megrontottak	elátkozott mérnök	–	–	–	–	elátkozott mérnök	–	–
	váltott gyermek	–	–	–	–	váltott gyermek	váltott gyermek	–
igéző	igéző	(igéző)						

© www.kjnt.ro/szovegtar

2. táblázat: Természetfölötti lények

A lény alapfunkciója	A lény neve	Mezőség	Moldva	Bukovina	Gyimes	Karancskeszi	Hortobágy	Jugoszlávia
időjárásdémon	sárkány	sárkány	sárkány	sárkány	sárkány	–	–	–
	forgószél	forgószél	–	–	–	–	–	–
	strigoi	strigoi	–	–	–	–	–	–
természeti démonok	tündér	tündérlányok	tündér	tündér	tündér	–	–	–
	erdők anyja	–	–	erdők anyja	–	–	–	–
	vadleány	–	–	vadleány	vadleány	–	–	–
	törpék	kicsi ördögök	pityi emberke	puják	törpék	–	–	–
	óriás	–	óriás	óriás	óriás	–	–	óriás
	bányarém	–	–	–	–	bányarém	–	–
	kincsőrző öreg	–	–	–	–	–	–	kincsőrző öreg
	szépasszony	–	szépasszony	szépasszony	szépasszony	menyecske	–	–
	fehér asszony	–	–	fehér asszony	–	–	–	–
kisértők	kísértet	tisztátalan	kísértet	kísértet	kísértet	kísértet	kísértet	–
	hazajáró halott	halott	hazajáró halott	hazajáró halott	hazajáró halott	–	–	hazajáró lelkek
	rossz szellem	–	rossz szellem	–	–	–	–	–
	lüdérc[1] (szerető)	lüdérc	lüdérc	lüdérc	lüdérc	–	–	–
	ördög[1]	–	ördög	ördög	–	ördög	–	ördög
	szecsko	–	–	–	–	–	szecsko	–
	peretyika	–	peretyika	–	–	–	–	–
	kuli	–	–	kuli	–	–	–	–
	halál	–	–	halál	–	–	–	–
	tüzes ember	–	–	–	–	tüzes ember	–	–
segítők	ördög[2]	ördög	–	lüdérc	ördög	lüdérc	lüdérc	lüdérc
	lüdérc[2] (csirke)							
	fehér ember	fehér ember	–	–	–	–	–	–

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A hiedelemtörténetek morfológiai elemzése

A hiedelemlények szemantikai alapon történő klasszifikációja nem mindig célravezető és kielégítő. A módszer legszembetűnőbb fogyatékossága a hiedelmek élő voltával, a pragmatikai jellemzőkkel és a kontextualitással szembeni közömbösség. A hiedelmek ugyanis a gyakorlatban sokféleképpen manifesztálódnak. Ennek egyik gyakori módja a narratív struktúrák szervezése, amelyek a konkrétum logikáját és az epikus törvényeket alkalmazva kötnek meg kognitív képeket és relációkat. A konkrétum logikája a hiedelemképzetek konkrét helyzet és viszonyok formájában, konkrét helyszínen, időben és egy lokális társadalom egyéneinek szerepeltetésével teszi érzékelhetővé. Az epikus törvények az események megjelenítésének, a történetszervezés eszközei és tendenciái (Voigt V. 1978; Keszeg V. 2011: 17–18.) A történetek hosszú távon át tárolják a világképet. Épp ezért a narratívumok érzékenyek a világkép változására (diakron dimenzióban), valamint a lokális társadalomban bekövetkezett változásokra (szinkron dimenzióban).

A népi narratívumok vizsgálatának egyik módja a morfológiai elemzés. A módszert Vlagyimir Jakovlevics Propp dolgozta ki 1928-ban (V. J. Propp 1928/1975). S habár a továbbiakban maga sem alkalmazta az epikus struktúrák tipologizálására, alapvetően meghatározta vele a strukturalista vizsgálódásokat.

Vlagyimir J. Propp meglátása az, hogy a mesében állandó és változó elemek találhatók. A struktúra vizsgálhatóságának céljából el kell tekinteni a variáns elemektől, illetve ezeket egy véges számú alapkomponens manifesztálódásaként kell kezelni. Ezek az alapkomponensek a funkciók. Propp a funkciót a következőképpen határozza meg: „a mese sok esetben ugyanazt a cselekvést tulajdonítja a legkülönbözőbb szereplőknek. Ez lehetővé teszi, hogy a mesét a *szereplők funkciói* szerint vizsgáljuk [...] Funkción a szereplők cselekedetét értjük a cselekményen belüli jelentése szempontjából". (V. J. Propp 1928/1975: 35–37.)

A hiedelemmondák elemzésére Propp morfológiai módszerét Bohuslav Beneš alkalmazta. (B. Beneš 1978). Leegyszerűsítette és adaptálta a funkciók és a szimbólumok rendszerét. Következtetései közül itt mindössze a következőket emeljük ki: a funkciók rendje nem kötött, mint a mesék esetében. Illetve a funkciók egymásutánisága esetleg nagy hiedelemkorpusz esetében állapítható meg (B. Beneš 1978: 225). Továbbá, a hiedelemmondák nagy százaléka épül ugyanarra a morfológiai képletre. A leggyakoribb az

$i\ e^{-}\ D^{-}\ R^{-}$

(ahol i = indító szituáció, e^{-} = ember fél démontól, D^{-} = démon megtámadja embert, R^{-} = ember bajba sodródik)

szerkezet, valamint ennek komplexebb változata, az

$i\ e^{-}\ D^{-}\ R^{+}\ L\ P\ S$

(ahol R^{+} = ember eredményesen ténykedik, L = ember varázseszközre tesz szert, P = démon üldözi embert, S = ember megszabadul démontól).

Bohuslav Beneš munkája a magyar hiedelemmonda kutatásban is visszhangra talált (Zentai T. 1975–76; Fejős Z. 1981, 1985). Így a magyar nyelvű szövegek viszonylatában is világossá vált, hogy az egyes mitikus lények egy-egy funkciókört kötnek le. Ennek következtében alakjuk sztereotip, számuk pedig véges, minthogy a funkciók száma is korlátozott. (Fejős Z. 1981: 110.)

Ezen túlmenően azonban a kutatás nem találta meg a módszer gyakorlati alkalmazhatóságát. Jelen dolgozat egy mezőségi hiedelemgyűjtés alapján az egyes hiedelemkörök narratívumainak tipologizálására, a hiedelemtörténetek narratív sémáinak kikövetkeztetésére, a hiedelemkörök alakulásának vizsgálatára alkalmazza.

1. Minden hiedelemkör esetében kijelölhetők azok a funkciók, amelyek előfordulása kötelező, valamint azok, amelyek előfordulása lehetséges. Az *alapfunkció* a mitikus lény karakterét határozza meg, s kijelöli a lény helyét a hiedelemlények rendszerében. Az azonos alapfunkció csoportba vonja a lényeket, az eltérő funkció pedig elhatárolja őket egymástól. A *fakultatív funkciók* a lény akciókörét jelölik ki, a hiedelemkörök határát húzzák meg.

A tudós (tudományos) emberek hiedelemköre például kötelező módon tartalmazza a K (R-nek démoni erővel való megjelölése) funkciót. E hiedelemkörök minden további funkciója ennek függvénye. Ez az a funkció, amely R-t D-vé alakítja, s amely ugyanakkor elhatárolja a tudós embert a természetfeletti lényektől. Ez utóbbiak ugyanis eleve beavatás, tanulás nélkül rendelkeznek varázserővel.

Ugyanilyen determináló a D^{+}, valamint a D^{-}_{1-3} funkció. A tündérlányok hiedelemköre például a Mezőségen csupán a D^{+}-t, a lüdérc csupán a D^{-}_{1-3}-t, a boszorkányé és a papé pedig mindkettőt alkalmazza.

A példák sora folytatható. A tündérlányok és a fehér ember esetében az R^{+} funkció O (megjutalmazás) formájában jelentkezik. E funkciót egyetlen más hiedelemkör sem alkalmazza. A marţolea (kedd asszonya) pedig a T_1 (a tilalom megszegése miatti büntetés R életében) funkción alapszik.

Az alap- és a fakultatív funkciókból áll össze az egyes hiedelemkörök *globális funkcióképlete*. A globális képletek közös funkciói közelítik egymáshoz a hiedelemköröket, az eltérő funkciók/a funkciók hiánya pedig elhatárolja őket egymástól.

Az alábbiakban néhány mezőségi hiedelemkör globális funkcióképletét közöljük.

1.1. A prikulics alakváltoztató lény, a bozótos, földsuvadásos táj tartozéka az Erdélyi Mezőségen. Ezt a képességet szándékosan nem lehet megszerezni. Az ember prikulicsnak születik, vagy átok, különösen szülői átok miatt válik azzá. Labilis idegrendszer, holdérzékenység jellemzi őket, marginalizált, magányos, emberkerülő személyek. Gyalogosan járnak, rövid idő alatt nagy távolságot tesznek meg. Arcuk, kezük karcolások nyomát viseli, öltözetük zilált. Családjukat elhanyagolják. Általában családos férfiak, akik mind a munkájukat, mind családfői szerepüket hiányosan teljesítik. Ritkábban a háziasszonyi szerepet elutasító, a férfiasan öltözködő asszonyokat is prikulicsnak tartják. Testi jegye a rövid, ritka szőrzettel borított, 10 cm hosszúságú farok. A roham hatására kutya alakot ölt. Az alakváltoztatásra

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

általában éjszaka, holdváltozáskor, valamint ködös, borús, őszi időben kerül sor. A betegség bizonyos időszakonként ismétlődik, egy, két, három, hat, kilenc, tizenkét hónaponként. Az átalakulásra határon (kukoricásban, boglya mögött, sáncban) kerül sor. Az állat szőre fehér, nyakán fekete vagy fekete-fehér sállal. Kutyaként nyugtalanul bolyong, kilenc határt jár be, ember nyomában cselleng, kutyákkal verekszik, embert támad meg, akár hozzátartozóját is. Leszaggatja ruháját, megkarmolja. Emberi alakját csupán a vér láttán tudja visszanyerni. Tulajdonképpen agresszivitását is ez magyarázza. Azért támad, hogy *vért eresszen*, hogy szabadulni tudjon kutya alakjától. Ha nem lát vért, elpusztul.

A gyűjtés során a következő, a 20. század második feléből származó esetek kerültek felszínre. Egy alsódetrehemi prikulics egyik ismerősének útját állta a faluban. Ismerőse késsel megvágta a kutya lábát. A seb másnap is látható volt. A nagysármási F. D.-t nyári éjszaka a határon közelítette meg a prikulics. A kutyája is vele volt, ám a két kutya nem verekedett össze. F. D. a vasvillával megszúrta az állatot. A szúrásról másnap felismerték az egyik falubeli férfit. A felsődetrehemi T. J. szintén személyes találkozásról számolt be. Történetében kutyáját hiába uszítja a prikulicsra. Ő is villával sújt rá, a kutya így tűnik el. Az 1980-as években egy férfi a roham hatására kutyává alakult. A falu határában bolyongott. Minthogy sem emberrel, sem állattal nem találkozott, a határon pusztult el. A bőr és a hús leszáradt a testéről.

A prikulicsról szóló történetekben a következő alapfunkciók fordulnak elő:

C^{D}_{2} D (a még emberi alakban található prikulics) tanácsot ad R-nek (leendő áldozatának), a prikulics elleni védekezéssel kapcsolatban
B D (a prikulics) transzfigurációja (egy ember kutyává változik)
D^{-}_{1} D (a prikulics) megtámadja R-t (áldozatát)
S_{1} R-nek (ember, áldozat) D-től (prikulics) való megmentődése D korábbi tanácsa alapján
B D (a prikulics) visszaváltozása

1.2. Az állattenyésztés az Erdélyi Mezőségen a kiterjedt legelőknek köszönhetően gyakori, hagyományos foglalkozás volt. A **csordapásztor** a falu szolgálatában álló alkalmazott. Magányosan él, ritkán érintkezik a falu lakóival. Egyedül kell gondoznia, megóvnia a nyájat. Mágikus erővel vagy mágikus eszközzel (bot) rendelkezik. Ha botjával körbekeríti a legelőterületet, az állatok a körön kívül nem léphetnek, illetve sem vadállat, sem ember nem hajthatja el, nem károsíthatja meg azokat. Botját a nyáj közepén a földbe szúrja, s nyugodtan bemehet a faluba, mert a nyáj nem szóródik szét, nem károsodik meg. Ha állatait valaki megrontja, bundáját bottal ütve idézi és bünteti meg az állatok bántalmazóját. Vetélytársa állatait megkárosíthatja, elveszi a tejüket, szétszéleszti őket.

A csordapásztorról szóló történetek a következő alapfunkciókat tartalmazzák:

Z_{3} a varázseszköz vagy a tudomány, az erő megszerzése
R^{-}_{1} R (ember) vagy D (varázserővel rendelkező tudományos személy) megtámadja D-t (a varázserővel vagy mágikus erejű bottal rendelkező csordapásztor nyáját)
L_{5} a bot megvédi a nyájat

L_1 a pásztor tudása segítségével varázsol (állatokat ront)
D/R D (a csordapásztor) győzelme R (ember) vagy D (másik, varázserővel rendelkező tudományos személy) fölött

1.3. A tudós kocsis az Erdélyi Mezőség falvaiban élő fölbirtokos uraság szolgálatában állt. Tudásra, erőre tesz szert. Ennek egyik formája a segítő lény, az ördög kiköltése a hónalj alá tett tojásból. Ennek a tudásnak a birtokában kifogástalan tisztaságot tart az istállóban, parancsolni tud a lovaknak, levegőbe emelkedve gyorsan tesz meg nagy távolságokat, a döglött lovat is vágtára tudja kényszeríteni.

Egyik vándormonda szerint a tudós kocsis lovait egy másik tudós személy fogadásból megállásra kényszeríti. A tudós kocsis fegyverrel átlövi az egyik ló fülét, s ezzel ellenfelét sebesíti meg, aki a rontás alól feloldja a lovakat. A történet funkciói a következők:

Z_3 a tudomány, az erő megszerzése
L_1 a varázserő használása
D^-_1 D (az ellenfél) megtámadja D-t (a varázserővel rendelkező tudós kocsist)
D/D D (a tudós kocsis) legyőzi D-t (a lovakat megkötő ellenfelét)

1.4. A román pap az ortodox vallás lelkésze. Szerepköre ambivalens, kedvezően vagy károsan tudja befolyásolni az egészségi állapotot, az ember pszichikai állapotát, a családi életet, a szexuális életet, a termékenységet, a szerencsét. A vallásos vagy a mágikus erő alkalmazásával, mise szolgáltatásával gyógyít, ront és jósol. Mediál az ember és az Isten között, hatalma van a gonosz felett. Képessége isteni támogatásra, ördöggel való együttműködésre, mágikus erejű eszközök használatára vezethető vissza. Misét szolgáltat, böjtöt, intenzív vallásgyakorlást ír elő. Szolgáltatásaiért pénzt kér. Felekezettől függetlenül bárkit fogad. A hozzá való fordulás a protestáns közösségekben nem számít felekezeti hűtlenségnek.

Hiedelemkörének alapfunkciója a K (R, a pap démoni erővel való megjelölése). Ez a funkció az R-t (a papot) D-vé (démoni erővel rendelkező személlyé) alakítja. A hiedelemkör további funkciói:

D^+ D (pap) segít R-en (a bajba jutott emberen)
D^-_2 D (pap) megbosszulja magát
R^-_2 cselekedete miatt R (károkozó) bűnhődik
R^-_4 R (károkozó) megtámadja R-t
C^D_2 D (pap) tanácsot ad, segítséget nyújt R-nek (bajba jutott embernek)
S_1 R-nek (károsult személy) D-től (démoni lény, rontás) való megmentése démoni cselekedet alapján

A román pap hiedelemkörének történetei leggyakrabban a következő narratív sémákat alkalmazzák:

D^+ D (pap) segít R-en (a bajba jutott emberen)
S_2 D (pap) meggyógyítja a megrontott R-t
$R^-_4 C^D_2 R^-_2$ R (károkozó) megtámadja R-t; a károsult R tanácsot kér a papról (D); a károkozó cselekedete miatt bűnhődik

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

1.5. Az igézés a rontás leggyakoribb formája. Az igézés képességével az egyén születésétől fogva rendelkezik. A rontást elkövetheti tudtán kívül vagy szándékosan. Embert, állatot és növényt egyaránt károsíthat. A rontás lehet gyógyítható vagy végzetes. Az igézés megelőzhető és elhárítható, amulett viselésével, preventív gesztus vagy ráolvasás segítségével. Az igézés gyógyítása vízvetéssel történik, amit végezhet specialista vagy alkalmi személy.

Az igéző hiedelemkörének narratívumai a következő funkciókat tartalmazzák:

D^{-}_{1} D megrontja R-t
R^{+}_{3} R eredményesen védekezik D hatásával szemben
b^{+}_{2} R eredményesen tudakozódik D felől
C^{R}_{1} R segít a megrontott R-en
S_{1} R meggyógyítása varázscselekvéssel

1.6. A lüdérc. Az Erdélyi Mezőségen a közelmúltban a legnépszerűbb mitikus lény volt. Alakja a magyar nyelvterület minden régiójában ismert.

Alakot változtató lény. Elhagyott helyen él, bozótban, erdőben, földcsuszamlásban, agyaggödörben. Elsődleges alakban szikrákat szóró nyomtatórúd, vagy fejjel és elnyúló farokkal rendelkező üstökös. Ebben az alakban repül át az égen és szállja meg áldozata házát és magát a személyt. Itt emberi alakot ölt, elhunyt vagy messzire került férfi hozzátartozó, hűtlen szerető alakját ölti. Incubus, aki szexuális kapcsolatot tart áldozatával, szexuális élményben részesíti, megnyomja, elgyötri. Áldozatát mindaddig látogatja, amíg áldozatát megszabadítják tőle, vagy amíg az áldozat elpusztul.

A hiedelemkör narratívumainak alapfunkciói a következők:

D^{-}_{1} D (lüdérc) megtámadja R-t
e^{-} R (az áldozat) fél D-től (lüdérctől)
C^{R}_{2} R-nek (áldozat) R (hozzátartozó, ismerős) ad tanácsot
R^{-}_{1} R megtámadja D-t (lüdérc)
R/D R megszabadul D-től (lüdérctől)
D/R D elpusztítja R-t (áldozatát)

1.7. A visszajáró halott. Visszajár a korán, erőszakos halállal halt személy, hogy leélje megszakadt életét. Visszajár a nyugalmában megháborított halott, ha gondolnak rá, ha siratják, ha sírjáról elvisznek valamit. Valamint az, akinek elvégzetlen dolga maradt, vagy valamilyen szükséges tárgya maradt ott (kisgyermek szoptatása, használati eszköz). Ha megjelenik, ártalmatlanul kóborol, hanghatásokkal adja tudtul jelenlétét (bútorrecsegés), tárgyakat mozdít el. Ha agresszív, akkor megveri, megnyomja, fojtogatja, elsorvasztja hozzátartozóját. Látogatása elhárítható. A halott emlegetésekor mindig verbális elhárítást kell alkalmazni (*nyugodjék*), nyugalmáért pénzt kell adományozni a templom javára, pénzt, ételt vagy használati tárgyakat kell adományozni koldusoknak. Ha látogatása ismétlődik, misét kell rendelni, fokhagymával bekenni a ház nyílásait, egy lakatlan szobában ételt kell tálalni számára. Ha megjelenik, nem tanácsos szóba állni vele.

A hiedelemkör narratív reprezentációi a következő funkciókat tartalmazzák:

D^-_1 D (visszajáró halott) megtámadja R-t
D^+ D (visszajáró halott) ártalmatlan, örömet szerez R-nek (hozzátartozó)
C^D_1 D (a halott) kívánságának teljesítése
C^R_2 R-nek (meglátogatott személy) R ad tanácsot, nyújt segítséget
S_1 R a tanácsot követi D (visszajáró halott) eltávolításáért
R/D R megszabadul D-től
D/R D megkárosítja R-t

1.8. A tisztátalan megnevezése gyűjtőfogalom, több ártalmas természetfeletti lény jegyeit összegző hiedelemképzet. Alakváltoztató lény. Leggyakrabban állat (ló, bivaly, kutya, macska, disznó, nyúl, tyúk), ember (ismerős vagy ismeretlen, óriás), tárgy (kerék) alakját ölti. Sokszor láthatatlan, ilyenkor hanghatások alapján érzékelhető a jelenléte. Ilyen hangok a dörömbölés, a lánc- és a szekérzörgés, puskalövés, kakaskukorékolás, disznóröfögés. Fényként imbolygó gyertyafény, szikra formájában jelenik meg. Máskor a bútorokat és az edényeket borogatja össze. Akciókörében a következő cselekvésformák fordulnak elő: megjelenik, megfenyeget, megrémít, az emberre telepszik, megnyom, megszállva tart egy térrészt, lakást. Hozzátartozó formájában a lakásban érzékelhető a jelenléte. Ismeretlen, állat alakban, idegen térben, víz (tó, híd, forrás, malom), temető, fűzfa közelében érzékelhető. Általában sötétedés után lép akcióba. Alakja és akcióköre közöl áll a visszajáró halotthoz, a lüdérchez, az ördöghöz és a kísértethez. A visszajáró halottól eltérően azonban nem feltétlenül ismerős alakját ölti, a lüdérctől eltérően látogatása idején nem kezdeményez szexuális kapcsolatot, az ördögtől eltérően más alakot is ölthet, a kísértettől eltérően nem csupán a túlvilágról kirekesztett lélek.

Narratív reprezentációiban a következő alapfunkciók fordulnak elő:

D^- D (tisztátalan) megtámadja R-t
R^+_3 R (ember) védekezik D (tisztátalan) hatásával szemben
C^R_2 R (megtámadott ember) R-től (embertől) kér és kap segítséget
R/D R megszabadul D-től
D/R D (tisztátalan) megkárosítja, halálra gyötri R-t (áldozatát)

1.9. A fehér ember bolygó vagy kincsőrző szellem. Szakállas, ősz öreg. Általában szerencsét hoz, jósol, megmutatja a kincs lelőhelyét, a vásárba igyekvőnek pénzt ad, vásári szerencsét biztosít, a malomból hazatérőnek liszthasznot biztosít. Ezért *szerencseembernek* is nevezik. Udvariasan kell köszönteni, zsebkendőt, fehér rongydarabot átnyújtani neki. A vele való találkozást titokban kell tartani. A találkozásra váratlanul, településen kívül, temető, bodzafa közelében kerül sor.

A hiedelemkör letisztult, fabulat jellegű történetben jelenik meg. A narratívum alapfunkciója:

O D (fehér ember) megjutalmazza R-t.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A különböző hiedelemkörök eltérő számú és jellegű funkciókat tartalmaznak. Bármely funkció bármely hiedelemkörben nem fordulhat elő. Bizonyos hiedelemkörök összeegyeztethetetlenek bizonyos funkciókkal.

Az azonos funkciókat alkalmazó hiedelemkörök eltérnek egymástól abban, hogy a közös funkció helyét a funkciók sorában más-máshol jelölik ki. Ha például a D^- funkció megelőzi R funkcióját, akkor agresszív, ha pedig követi R funkcióját, akkor védekező, bosszúálló a szóban forgó lény. A tudományosok csoportjegye a K (démoni erővel való megjelölés) funkció azonos helyen való alkalmazása.

2. A hiedelemmondák teljesen vagy részlegesen realizálják a hiedelemkör globális képletét.

A monda funkcióképlete két esetben közelíti meg, meríti ki a globális képletet.

Ha a hiedelmet egy vagy kevés személy ismeri, a hiedelemkör funkcióinak száma és sorrendje azonos. A mezőségi mitológiában ezt az esetet képviseli a táltos, a kicsi ördög, a tündérlány. Mindenik hiedelemkör survival jellegű, alkalmatlan a változatképzésre. Egy másik sajátossága az ilyen típusú hiedelemkörnek a töredékes jelleg. A táltos esetében például a K (erővel való megjelölés) funkciót nem követi az erő R vagy D javára/ellen való felhasználásának funkciója.

A hiedelemkörök fejlődési tendenciája a funkcióknak globális modellbe való rendeződése. A mesélési gyakorlat kitermel egy *integráló szüzsé*t, mely a hiedelemkör modelljeként működik. E szüzsé a szájhagyományban fabulatként él. Ezt a szintet találjuk meg a prikulics, a tudós kocsis és a forgószél hiedelemkörében. A prikulics hiedelemköre a Mezőségen még produktív. Már rendelkezik integráló szüzsével, de a funkciói külön-külön is beépülnek memoratokba. A tudós kocsis és a forgószél hiedelemköre csupán az integráló szüzsé formájában él.

Az integráló fabulatokban nemcsak a funkciók száma és sorrendje azonos, hanem a funkciók megjelenési formája is. A prikulics hiedelemkörében stabil elem a prikulics és az áldozat neme (a prikulics kötelező módon férfi, áldozata nő), a közöttük levő viszony (házasság), a küzdelem színhelye (kukoricás, kaszáló), a prikulics felismerése (fogai közé szorult ruhadarabról), a felismerés következménye (válás). A történet tehát szimbolikus, mitopoetikai elemekkel operál.

Leggyakrabban azonban – és ez az élő, produktív hiedelemkörök esete – a hiedelemmonda funkcióképlete nem meríti ki a globális képletet. A mondák különböznek mind az alkalmazott funkciók számában, mind a kezdő- és zárófunkcióban.

A boszorkányhiedelmek például gazdag korpuszban manifesztálódnak. Az alkalmazott funkciók a következők:

Z_4 a tudás megszerzése démoni cselekedet által
D^-_1 D megtámadja R-t
D^-_2 D megbosszulja magát
D^-_5 D megváltoztatja R-rel kapcsolatos szándékát
D^-_6 D védelmet nyújt
R^+_3 D hatásával szemben R védekezik
C^D_2 varázserejű segítőtársnak R javára történő kihasználása

C^R_2 ember segítőtárs
L_4 varázsvédelem D hatásával szemben
R/D R győzelme D fölött
T_2 R büntetése

A hiedelemkör produktivitását bizonyítja az alternatív funkciók nagy száma. Mind a boszorkány akcióköre (D^-) mind az ellene való védekezési lehetőségek (R^+) köre terebélyes. Lássunk néhány konkrét funkcióláncot.

2.1.1. *De tudjátok, mit mondak? Azé Gyulánénak is vót. Miko beteg vót az én nagyanyám. Egy másfél évig olyan beteg vót, hogy még pelenka vót alatt, nem tudatt járni.*	i	kiindulóhelyzet
S arra tanítatt engemet az öregasszony, Máriskó néni, hogy vigyek be egy fecskefészket és tegyem az öregasszonynak a feje alá, me ha a feje alá teszem este, reggere meg van halva… (Mezőbodon, 55 éves nő, 1985)	C^D_2	D R tanácsadója
2.1.2. *Vót egy varázslóasszony, meghótt, me má öreg vót, ő is meg kellett hogy haljan. És annak is vót ördöge, de eadta a léányának eisze az ördögeket.*	i R^+_2	kiindulóhelyzet R megveszi D ördögeit
S mégis a sátány annyira kínozta őtet ott a temetőbe is, hogy sokszo mondták, hogy lyukas vót a sírgödör, holta után. Látszódatt, úgy vót egy olyan kevés lyuk oda bé. És járt bé a szellem oda hozzájo.	T^2	R büntetése holta után
S ecce egy nyáron, miután etemették, egy pár hónaprá, egy nagy idő jött, egy nagy villámlás, belécsapatt a sírba, úgy, hogy kidobta a koporsót teljesen. Kijött a felszínre a koporsó, kihozta úgy darabakba, úgy vót má összetörve, nem egészbe. A villámlás belécsapatt. Ez tiszta igaz vót. Aztán visszatemették, persze. Van eisze már vagy húsz éve. (Mezőbodon, 42 éves nő, 1985)	T_2	R büntetése
2.1.3. *Aztán a tejit, má nagyapám éppeg megcsinálta,*	R^+_3	R védekezik D-vel szemben
láttam én, hogy léánka vótam, hogy e vót véve a tehénnek a teje.	i	kiindulóhelyzet
S akko azt mondták,	C^R_2	ember a tanácsadó
hogy vesznek egy új fazakat, egy korondi fazakat, s egy új láncat. S akko azt a láncat béteszik a tűzbe, s a tehént odatartsák, hogy pisilik belé a fazékba, s akko odateszik abba a pisibe s azt mondják, hogy úgy égjen az az ember, ameddig nem jön vissza, hogy mondja meg, hogy ki.	L_4	varázsvédelem D hatásával szemben
S visszajött a teje a tehénnek.	R/D	R győzelme D felett
Me visszajön az ember s megmondja, hogy adja vissza.		
S ez éppen igaz vót, ezeket csinálták. (Mezőbodon, 55 éves nő, 1985)		

A korpuszban szereplő mondák gyakori típusai:

2.2.1. Z_4 valaki boszorkánnyá válik
2.2.2. D^-_1 D megtámadja R-t
2.2.3. $R^+_3C_2R/D$ a boszorkány megtámad valakit;
R tanács alapján védekezik, legyőzi D-t
2.2.4. T_2 a boszorkány bűnhődése

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

3. A hiedelemmondák morfológiai vizsgálata lehetővé teszi a hiedelemrendszer változásának megragadását is.

Habár a prikulicsról többször szó esett az eddigiek során, érdemesnek tartjuk még egyszer visszatérni a hozzá fűződő hiedelmekhez.

Az eredetével kapcsolatos motivációkat a K (démoni erővel való megjelölés) funkcióba integráltuk. Ezúttal azonban lássuk a funkció konkrét megjelenési formáit. A magyarázatok közül három a különleges születéssel magyarázza a prikulics alakváltoztató képességét. Egyik vélekedés szerint idegbetegként, a másik szerint holdkórosként születik. Mindkettő ugyanarra a képzetre vezethető vissza. A megszokottól eltérő, a különleges, a beteges, az abnormális a primitív kultúrákban kivételes figyelemben részesül. Egyéb adatunk is van arra vonatkozóan, hogy a holdkóros, minthogy állandó és intenzív kapcsolatban van az égitesttel, különleges képességek birtokosa, környezetében pedig a figyelem tárgya.

Most azonban nagyobb figyelmet érdemel az a motiváció, amely szerint prikulics a harmadik generációs törvénytelen bitang gyermekből lesz. Törvényen kívül fogant, elfajzott, ezért olykor ember, olykor pedig állat. Bukovinában azt is tudják, hogy a prikulics a testvérek vérfertőzéséből születik, és hét évig emberként, hétig pedig a földben kutyaként él. A képzet ilyen szálon az incesztus tilalom létrejöttéhez kötődik.

A fajtalanul, átok alatt fogant és született gyermek motívuma a népmesékben is megtalálható. Közülük az *Állatvőlegény* különböző változatait és típuskombinációit említhetjük. Ilyen mese az *Ámor és Pszüché* (AaTh 425A), *A szép lány és a szörny* (AaTh 425C), *Szóló szőlő, mosolygó alma, csengő barack* (MNK 425X), *A madárszerető* (AaTh 432), *A békakirályfi* (AaTh 440), *A sündisznó* (AaTh 441).

A felsorolt mesetípusok közös epizódjai a következők:

a. Valaki átok alatt állatnak születik vagy állattá változik.

b. Csellel, segítségnyújtás fejében hálótársat szerez magának.

c. A nászéjszakáján megszabadul az átoktól, végleg emberré változik, s házasságot köt megváltójával.

Ugyanezeket az epizódokat megtaláljuk a prikulics hiedelemkör közismert fabulatjában. A fabulat szerkezete a következő:

a. Valaki átok alatt prikulicsnak születik. Ezért időnként kutyává változik.

b. Állatéletét sikerül titokban tartani. Emberek megtámadásával mindig visszaváltozik emberré. Házasságot köt.

c. Közvetlenül a lakodalom után a feleség felfedezi férje prikulics-voltát. Elválik tőle.

A szüzsék összehasonlítása alapján nyilvánvalóvá válik, hogy a népmesék és a prikulics monda ugyanazon téma ellentétes redakciója.

Az összevetés alapján a hiedelemkör változásának lényeges mozzanatát érjük tetten. A prikulics az agresszív lényből egyre inkább elátkozott, szenvedő lénnyé alakul a D^-_1 (D megtámadja R-t) funkció elveszíti korábbi értékét, R^+_1 (R megszabadítja D-t) funkcióvá alakul át. Ugyanezt az interpretációt érvényesítik a D^-_3 (D tudomásul adja jelenlétét) funkcióra épülő élménytörténetek, amelyekben R nem hajlandó megváltani D-t. Ez a megoldás az e^- (R fél D hatásától) funkció elmaradásával jár együtt.

A mitikus lénnyel szembeni magatartás kihat az epikus kontextusra. A prikulics esetében a hiedelemkör funkcióit integráló monda fabulattá, survival-elemmé válik, s egyre inkább perifériára tolódik. A hiedelemkör mai elemei egyre inkább a $D^-_1 >> R^+_1$ funkcióváltás köré épülnek.

A funkcióváltás és az ebből eredő átstrukturálódás a mitológia létformája. A világkép változása csökkenti a mitológia struktúrájának kohézióját. A fellazult rendszer elemei az új világkép elvárásainak megfelelően épülnek be új rendszerbe. Ilyenkor változik a rendszer szerkezete, az elemek paradigmatikai és szintaktikai környezete. Az új környezet viszonyhálózata kisajátítja az elem jelentését, és a felszabaduló jelentés-komponensek idővel kimaradnak a jelentésmezőből.

A prikulics esete nem az egyedüli példa e jelenségre.

A boszorkány hiedelemkörének funkciója a K (R-nek démoni erővel való megjelölése). E funkció szerint R szándékosan szerzi meg a tudást, és az ezzel együttjáró kárhozatot. Újabban azonban a boszorkány egyértelműen negatív lénnyé való átértékelődése következtében a tudás megszerzése nem szándékos. Minthogy a boszorkánynak át kell adnia a tudást halála előtt, az átvétel a hozzátartozó megváltása céljából történik. A K funkció tehát átértékelődik R^+_2 (R megszabadítja D-t) funkcióvá.

A *vârcolac* égitestfaló lény. Eredetileg a kereszteletlenül meghalt gyermekek kerültek fel a holdba, s ők etették a holdat. A moldvai csángók ma sem alkalmazzák a magzatelhajtást, mert az anya holta után az utolsó ítélet napjáig kell egye elhajtott magzatát.

A vârcolac hiedelemkörben a holdfalás eredetileg a D^-_2 funkcióhoz volt sorolható. A kereszteletlenül meghalt gyermek bosszúból pusztította a holdat. A képzet hiedelemalapjának (a magzatelhajtás tiltásának) elsorvadásával a D^-_2 funkció D^-_1-gyé transzformálódott, azaz a mitikus lény előzmények nélkül támad R világára.

Ugyanez a transzformáció érhető tetten a szerencsekígyó hiedelmének változásában. Amíg a szerencsekígyó hiedelme élő volt, a kígyónak a gazdaság elleni támadása a T_1 funkciót merítette ki (a tilalom megszegése miatt R szerencsétlenségbe sodródik). A hiedelem megszünte után kialakult szüzsé (kígyó városi tömbházlakásban kiszívja a gyermek vérét) a

$T_1 >> D^-_1$ (D megtámadja R-t) transzformációt alkalmazza.

Hogy a hiedelemkörök mind állandó, mind változó elemeket is tartalmaznak, arra Kálmány Lajos is figyelmeztetett. 1885-ban írott tanulmányában fogalmaz ilyenképpen: „Más a tündér, más a boszorkány, micsodák tehát a szépasszonyok? E kérdésre ezúttal csak így felelhetünk: a szépasszonyok ma már a különböző ágú magyar népeknél különféle lényekké fejlődtek; egyiknél, mint a Háromszékieknél, boszorkányfélék, máshol meg, mint Kőrispatak tájékán a Feekhez és a szláv Villákhoz hasonló tündéreket jelentenek. Ha azonban a Szeged népe ajakán élő hagyományokat veszem alapul, azt kell állítanom, hogy a Szépasszonyok nem vehetők sem boszorkányoknak, sem tündéreknek". (Kálmány L. 1885/1978: 340.)

A hiedelmek fejlődésének egyik formája a szétfejlődés, a hasadás. Gyakran megfigyelhető, hogy egy hiedelemkörben egy funkció több homológ, egymással paradigmatikus

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

viszonyban lévő formával rendelkezik. Az adatközlők esetenként hol egyiket, hol másikat építik be a narratív struktúrába. Utólag ezek a homológ elemek oppozícióba kerülnek egymással, és a hiedelemkörön belül olyan állandó vonzatokat alkotnak a regens elemmel, hogy a hiedelemlény fedőneve eltérő karakterű lényeket integrál. A fejlődés következő fázisa az, amikor az ambivalens lények egyike megkülönböztető nevet kap. A névadás legtipikusabb formája a hiedelemlény valamely tulajdonságát megnevező jelző állandósulása (pl. tisztátalan, szerencsehozó ember, kicsi ördög).

A szétfejlődés következtében vagy egy hiedelemkör ambivalenciája szűnik meg, vagy funkciómegoszlással két azonos előjelű, homológ lény jön létre.

A magyar nyelvterületen általánosan ismert mind a lüdérccsirke segítőszellem, mind a lüdérc ördögszerető alakja. A lüdérccsirke akciószférájába tartozik a gazdájával való szerelmi kapcsolattartás és a pénzhordás. A lüdérc tűz alakban megjelenő ördögszerető.

A Mezőségen e két lény akcióköre polarizálódott. Az *ördög* néven ismeretes segítőszellem csupán a rábízott feladatot teljesíti, nemi kapcsolatot nem tart gazdájával. Ez teljesen a lüdérc attribútuma.

De példaként felhozható a Kálmány Lajos által említett szépasszony esete. Ilyen nevű lény a vizsgált falvakban nem ismeretes. A boszorkány akcióköre viszont erősen kiterjedt. Elsősorban rontó lény, az emberi egészség és a tehenek tejhozama fölött van hatalma. Felkérésre azonban oldani tud. Ettől a természetfeletti erővel rendelkező személytől függetlenül maradt meg a tündér alakja, egyértelműen pozitív akciószférával.

Az alábbiakban két monda morfológiai elemzését végezzük el.

Azt is mondták, hogy régebb, miko vótak a vízimalmak Egerbegyen s Radnótan, s oda mentónk a malamba. A tóhátiak s a detreiek ők Egerbegyre játak, ezek a doboniak Radnótra jártak. S ahogy mentek haza a malamból, sok tündérlányok táncoltak. (– Ezek a vizek mellett?) *Igen. És a léányok ahogy ők táncoltak és sokan vótak, azt mondta, hogy is vót a köszönet, me köszöntek nekie. Ezek a bácsik, jöttek a malambó, me ketten vótak.*	i	kiindulóhelyzet
Köszöntek neki, hogy – Bună sara![32] S ez azt mondta: – Bună să fie inima![33] – úgy fogadták. – Hol jártatak? – Vótunk a malamba.	E^+	R nem fél D-től
– Na, azt mondja a jóisten szaporítsa meg a liszteteket. De, azt mondja, ne mondd meg senkinek, ha haza mész. Azt mondta a tündér.	O	R megjutalmazása
Hazament az ember, nem mondatt semmit a feleséginek. Az őrlés fogy, használják, elmúl egy év, megint használják. Egyszer azt mondja az asszony: – Te ember, milyen lisztet hoztá nekem, hogy mióta használjuk, s még nem fogy e. – Használjad csak, majd elfogy ő. Az e nem fogyatt soha.	§	összekötő elem
– Ha miko sok év múlt el, eccer az ember megmondta a feleséginek [...] *Ahogy megmondta a feleséginek, a liszt elfogyott* [...]	T_1	R megbüntetése a tilalom megszegése miatt

(Andrássy-telep, 68 éves nő, 1988)

[32] Jó estét! (rom.)
[33] Legyen jó a szíved/szándékod! (rom.)

A dolag úgy került, hogy ő valahol szóga vót. Egy turma júná.	i	kiindulóhelyzet
És valami kollégákkal elloptak egy juhat vagy kettőt. A másik turmából. A kollégák levágták s csináltak ott egy vacsorát, egy ebéd, amit csináltok, s még adtak e is belőle, vettek valamilyen bort. Megmondta a másik, a kollégájok, te, azt mondja, tük vittétek e, adjátok vissza a juhat vagy fizessétek meg, me tük megjárjátak. És, ők nem, hagy ők nem, ők nem.	R^{-}_{4}	R megtámadja R-t
S az ement s adatt egyedül, mit tudam, hol járt s adatt egyedül, mit tudam, hol járt ilyen varázslókná. S aztán az rendezte el, az varázsolta el. De majd meghótt aztán.	C^{D}_{2}	démoni segítőtárs R javára történő kihasználása

(Mezőbodon, 48 éves férfi, 1985)

A morfológiai elemzés végeredménye két teljesen eltérő képlet:
$ie^{+}OT_{1}$ illetve $iR^{-}_{4}\ C^{D}_{2}$

Különbözőségük bizonyítja, hogy a szétfejlődés következtében kialakult két hiedelemkör egymás oppozíciója. A primér hiedelemkör ambivalenciája a két szekunder hiedelemkörben oldódott fel.

Következtetések

1. A magyar nyelvterület különböző régióiban a hiedelemlények száma eltér.
2. A hiedelemtörténet a hiedelemlény hiedelemkörének narratív megjelenítése. A narratívum alapeleme a funkció.
3. A különböző hiedelemkörök más-más funkciókból építkeznek, a funkciók sorrendje eltér.
4. A morfológiai elemzési módszer a hiedelemrendszert megjelenítő hiedelemtörténeteket elemzi. A morfológiai módszer segítségével elkülöníthetők egymástól a különböző hiedelemkörök, megállapítható a hiedelemkörök régiók szerinti és időbeli változása.

© www.kjnt.ro/szovegtar